

דבר העורך

שנה חדשה

עמה תקוות חדשות

וגם אכזבות

אני מודה. כמי שבוחן את המציאות החברתית בישראל, קשה לי להיות אופטימי בפרוס שנה חדשה זו. אחרי המלחמה-שלא-הוכרזה בדרום ואחרי הגל העכור של חוסר סובלנות אלים ששטף את המדינה בקיץ, התעורר בערב ראש השנה שמץ של תקווה, כשבג"ץ דרש לסגור את מתקן חולות. אך מיד עלו ובאו הקולות שהבהירו: "לא יקום ולא יהיה! לא נציע פתרון הולם, לא נכבד את מחויבותנו לבחון את בקשותיהם של מבקשי מקלט; גם לא נתמודד עם קשייהם השוטפים של הישראלים המודרים, הגרים בשכונות המצוקה ומתאמצים להתקיים ללא פרנסה מספקת וללא כל אופק לעתיד טוב יותר להם ולילדיהם. נמשיך לשסות קבוצה אחת באחרת, בדיוק כפי שעשו לאבותינו לפני פחות ממאה שנה." הקרבן הפך אדון, ולמד רק אדנות מה היא. "שכונת התקווה" כבר אמרנו?

אולם אין זה מקומנו בדבר העורך רק להוקיע מעשי נבלה הפונים לרגשות הנלוזים ביותר, כדי לזכות באהדה ובתמיכה פוליטית. כאלה יש בכל מקום, וחשוב להבין, מתי הם מתנחלים במרכז החיים הציבוריים ומתי הם נשלחים למקום הראוי להם בירכתי הבמה. התשובה נעוצה לא במנהיגים עצמם, וגם לא בכישוריהם האנליטיים והרטוריים, אלא בקהל המריע להם ובאקלים החברתי המושך קהל זה לפתרון שהם מציעים. כפי שציין מקס ובר (ושלא כפי שמקובל לחשוב), אין הכריזמה מצויה באדם, אלא היא תכונה שקהל מעריציו מייחס לו, בדיוק כפי שאין קדושתו של חפץ טמונה בו, אלא מיוחסת לו בידי בני אדם. מנהיגות נבחרת, ומוענקות לה תכונות כריזמטיות, כי דבריה, מעשיה והדרך שהיא מייצגת עונה על צרכיו של קהל הבוחרים. סוד הכריזמה מצוי אפוא בחברה, ולא באדם. ומכאן השאלה המדעית היא באילו נסיבות נבחרת איזו מנהיגות.

רבות דובר על האי-שוויון בישראל ועל הפערים החברתיים שהלכו והתרחבו, בייחוד בשני העשורים האחרונים. לאי-שוויון זה השלכות חברתיות רבות: הוא מאפשר רק לחלק קטן מהאוכלוסייה לחיות ברמת רווחה מערב אירופית, אף אם ההכנסה הממוצעת נמוכה יותר, בעוד חלק גדול באוכלוסייה נאלץ לנהל את חייו סביב קו העוני, עם הכנסה הדומה יותר לממוצע במזרח אירופה. אי שוויון זה גם פוגע ברמת הבריאות, באיכות ובאורך

החיים של כולנו. עוד הוא פוגע באיכות היחסים בתוך החברה והופך אותה אלימה יותר וסובלנית פחות. וכשהאלימות גואה, יש להפנות לשיטור, לפיקוח ולכליאה משאבים גדולים יותר מאשר בחברה שוויונית, ולא משנה אם דרך המשטרה הציבורית או דרך משטרות פרטיות שהעשירים קונים את שירותיהן. כי בחברה לא שוויונית חוסר הביטחון הוא נחלת הכלל, מהעני שנאחזו בציפורניו במעט שיש לו ועד לעשיר הנהנה מהעודפים, בכוח ובמשאבים, שהמעמד מקנה, אך יודע שקצרה הדרך מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. מה הפלא אפוא, שחברות לא שוויוניות מתאפיינות ברמות גבוהות של עקה מתמדת – לא העקה הרגעית, המתאגרת והמעוררת, אלא העקה המתמדת, המתישה, מעוררת המחלות, היוצרת מצב תמידי של חרדה מהבלתי צפוי. ומה הפלא שפוליטיקאים המנגנים על החרדה, על האיומים הבלתי פוסקים מבחוץ ומבפנים, זוכים לאהדה כמי שיודעים לצייר ולבטא את רגשותיו העמוקים של המצביע הממוצע. וכשאותה מנהיגות מנחילה מדיניות כלכלית המעמיקה את האי-שוויון ואת העדר הביטחון הכלכלי, נוצר מעגל קסמים הנבנה על תהליכים אלה ומחזק אותם.

התהליך שעברנו ברבע המאה האחרון הוא של פירוק רוב הביטחונות. בשם היעילות הכלכלית נדרשנו לוותר על הקביעות בעבודה, על ההתארגנות במסגרת איגודי עובדים, ואפילו את הפנסיה הבטוחה, קטנה ככל שתהיה, המרנו בהימורי קזינו. מה שהיה קודם לכן לא היה האידיאל – רחוק מזה – ובכל זאת מצבנו הורע מכמה וכמה בחינות. במאבק בין ההון לעבודה, בארץ ובעולם כולו, יד ההון על העליונה; ניתן לראות זאת ברמות אי-שוויון גדלות והולכות במדינות עניות ועשירות כאחד. מדד הג'יני להכנסות פנויות עלה בישראל בכ-25%, והיום נושק ל-40 נקודות, הציון הגבוה בין מדינות ה-OECD, למעט מקסיקו ותורכיה. אולם אין התפלגות ההכנסות בארץ שונה בהרבה ממדינות אחרות, כך שגם אם ישראל מובילה באי-שוויון זה בגלל מדיניות החלוקה, מיסוי המסתמך על מסים עקיפים ואי נכונות להכיר בזכות לעבוד ולקיום ברמה ראויה כחלק מזכויות האדם הבסיסיות, הפכנו כולנו בני החלפה, המשיאים תועלת כל עוד ביכולתנו לעבוד את מכונת הייצור והדפסת הכסף, ותו לא. היש פלא שכל אחד מאיתנו חרד לעתידו ולעתיד ילדיו?

בגיליון זה חמישה מאמרים מקוריים. הראשון, חובות, עוני והדרה כלכלית, מאת קרומרנבו ועמיתיה מספק הצצה ראשונית לתוך עולמם של אנשים המתמודדים עם חובות שאין הם מסוגלים לפרוע. במציאות שבה אפשרויות הפרנסה (מעבודה או מקצבאות) של עוד ועוד אנשים מוגבלות ואין הכנסותיהם מכסות את ההוצאות השוטפות של משק בית בסיסי, גם אם הוא חי בצמצום, קל מאוד ליפול לתהום החובות הבלתי ניתנים לשליטה, וכמעט בלתי אפשרי להיחלץ ממנה. העלויות הנלוות לחוב תופחות במהרה, ורק מגדילות את היחס חוב להכנסה. היכולת להרחיב את הפרנסה (החוקית ואפילו הלא חוקית) מוגבלת ביותר, ונטילת הלוואה, גם אם ניתן, לכיסוי החוב רק מעבירה את הבעיה מכיס

אחד לאחר. נראה גם שמעטים הם הנושים, אפילו הציבוריים, שמוכנים להגיע להסדר חוב ריאלי שיאפשר לחייב לחזור למצב תשלומים מבוקר. על רקע היקפי הכנסת החסר, המתרחבים והולכים, נראה שבעיה זו, על כל השלכותיה החברתיות והבריאותיות, רק תלך ותחריף. מעבר לצורך להרחיב את אפשרויות הפרנסה לאוכלוסיות המודרות, המאמר קורא גם ליצירת מנגנון ממלכתי שיאפשר להגיע להסדרים ריאליים, כדי שאנשים הנמנים עם אוכלוסיות אלה יוכלו לשוב ולשלוט בחובותיהם ובחיייהם בכלל.

המאמר השני, אנשים עם מוגבלויות ומדינת הרווחה הישראלית: המקרה של עבודות דחק, מאת רוני הולר, עוסק בסוג אחר של הדרה, זו של אנשים עם מוגבלות. הולר סוקר איך מדיניות הרווחה ומדיניות ההעסקה המוגנת מבנות מושג זה ואיך אנו רואים ומתייחסים אל לקויות מסוימות כאל מוגבלות. יתרה מזו, ההבחנה בין מוגבלות מוצדקת (נכי צה"ל ונכי עבודה) לבין מוגבלות לא מוצדקת והחפיפה בין מוגבלות לא מוצדקת, שייכות קבוצתית (עולים חדשים מזרחים), העדר יצרנות והעדר מוסר עבודה (שהוא גם ביטוי להדרה ממפעל הבנייה הלאומית) הופכים את הבניית המוגבלות לחלק מתהליך גדול בהרבה של הכללה והדרה חברתית. המוגבלות מוצגת כקטגוריה ברורה מאליה, כזו שלא נדרש כל הסבר אודותיה, אך מאותו רגע שאנו מבחינים בין אלה הראויים לאלה שאינם ראויים לזכויות יתר, המוקנות לאנשים שאיתרע מזלם וכושר העבודה שלהם נפגע, נוצר בסיס גם לפילוח שוק העבודה. המוגבלים מועסקים בתעסוקה קבלנית (במונחים של ימינו), המוחרגת מהסכמי העבודה המחייבים את כלל המשק, וזאת בלי לפגוע בהסכמים הקיבוציים ובביטחון שהם מקנים למי שחוסה תחתם. הולר, במאמרו, מאתגר אותנו לבחון כל מושג הנראה ברור מאליו, כדי לראות מה ההשלכות המעשיות של אותה המשגה, ואפילו את מדיניות הרווחה עצמה, כדי לראות, לא רק כיצד היא שוברת מחסומים המדירים קבוצות שונות באוכלוסייה, אלא כיצד היא גם בונה מחסומים ויוצרת הדרה.

המאמר השלישי, הוצאה תקציבית ורגולציה כאמצעים לקידום מדיניות רווחה: המקרה של מעונות יום לגילאי לידה עד שלוש בבריטניה ובישראל, של סמדר מושל משתמש במדיניות כלפי מעונות יום לגיל הרך כמקרה בוחן לאופייה של התערבות ותוצאותיה. המאמר משווה בין התערבות רגולטורית, שנועדה להבטיח איכות של מענה הניתן בשוק הפרטי, אך כמעט לא עוסקת בשאלת התשלום עבור השירות, לבין התערבות פיסקלית, שנועדה לקדם את השירות על ידי תשלום לספקים או למשתמשים. ההשוואה בין ישראל לבריטניה מצביעה על מספר שאלות מרכזיות הנוגעות ליישום מדיניות בכלל, ולא רק בתחום של מעונות יום, ובראשן שאלת המשלוח. רמת המשלוח – יכולת המדינה לקבל וליישם החלטות – היא מרכיב קריטי בקביעת מרחב פעולתה. בבריטניה, שבה המשלוח גבוהה, הצליחה הממשלה להנהיג פיקוח הדוק על אופי השירות ועל רמתו, גם כשהתוצאה היתה עלייה משמעותית במחיר. בישראל, לעומת זאת, שבה המשלוח נמוכה,

לא הצליחה הממשלה לקדם את מדיניות הרגולציה שלה, בשל אי יכולתה להתגבר על התנגדות, הן מצד הספקים והן מצד הלקוחות. על כן הצטמצמה המדיניות בארץ להתערבות פיסקלית – סבסוד ההקמה והשימוש בשירות – מדיניות שניתן ליישם באופן אדמיניסטרטיבי ללא צורך בחקיקה ייעודית. המאמר גם קורא תיגר על ההנחה שרגולציה בהכרח מצמצמת שירות ושהתערבות פיסקלית (סבסוד) מרחיבה אותו: בבריטניה עלה שיעור הילדים מתחת לגיל שלוש במעונות היום מ-2% ל-4%, כשבארץ נשאר שיעור הילדים קבוע – 23%. בשני המקרים הצליחה המדינה להגדיר אוכלוסיות יעד לשירותים, הן על ידי הבחנה קטגוריאליה בין זכאים ללא זכאים והן על ידי מבחני זכאות אישיים. מכאן שהן הרגולציה והן התמריץ הכספי יכולים לשמש אמצעי לקידום מתן שירות סלקטיבי.

במציאות שלנו, שבה כה רבים מודרים מזכויותיהם לקיום עצמי ברמה נאותה, מעניין לראות את מידת הנכונות של עובדים סוציאליים לשמש סוכני שינוי. המאמר הרביעי, השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציות המקצועיות של סטודנטים לעבודה סוציאלית, פרי עטם של סגל-אנגלצ'ין ועמיתיה, בוחן את האוריינטציות המקצועיות של סטודנטים לעבודה סוציאלית ואת השינוי שחל בעמדותיהם כלפי המקצוע לאורך שנת הלימודים הראשונה. הסטודנטים נחלקים בתחילת לימודיהם בין בעלי אוריינטציית התערבות ברמת המיקרו לבעלי אוריינטציית התערבות ברמת המצוץ. המאמר מצביע על כך שלאורך השנה חל שינוי, בייחוד בקרב הקבוצה השנייה, מאוריינטציית מקרו למיקרו, ושאינן פרחי המקצוע, בייחוד אלה בעלי אוריינטציית המיקרו, ששים במיוחד לעבוד עם האנשים העניים ביותר. משתמע מכך שעל פי רוב עובדים סוציאליים רואים את תפקידם במתן עזרה וליווי לאנשים המתמודדים עם מצוקות, אך לא בהתמודדות עם מקורן החברתי של המצוקות. אין ספק שרבים (במיוחד באקדמיה) היו שמחים לראות בעבודה סוציאלית מקצוע המחויב ופועל כדי לקדם שינוי חברתי, אולם המציאות לא פעם טופחת על פנינו. כמקצוע, לא בהכרח העבודה הסוציאלית פוליטית יותר מאשר הרפואה, הפסיכולוגיה או עריכת הדין, שבכל אחד מהן יש לא מעט אנשים המחויבים ופועלים כדי לקדם שוויון וצדק חברתי.

המאמר החמישי, גורמים המשפיעים על השתתפותם של בני משפחה מטפלים בקבוצות תמיכה, מאת ברגזורמן ועמיתים, מציג מחקר מעקב על אנשים המגיעים לקבוצות תמיכה בבני משפחה המטפלים בקשישים סיעודיים. המאמר מתמקד במאפייני המשתתפים, בקשר עם המטופל ובמניעים להגיע לקבוצה. למרות העזרה המקצועית הזמינה, בן זוג או הורה חולה כרוני מטיל עומס כבד על בני המשפחה הקרובים (בייחוד נשים). נכונות היתר של חילונים (לעומת חרדים וערבים) ושל בני זוג (לעומת ילדים עם משפחות משלהם) להגיע למפגשים מדגישה עד כמה מוסדות המדינה בחברה המודרנית (במישרין או באמצעות עמותות) הם נציגי הקהילה וחיוניים להתערבות ולתמיכה בעתות משבר.

בסיפא של כל גיליון אנו מביאים מדור ספרים עם סקירות של ספרים ומבט על ספרים חדשים שעלו על המדף. בשלוש השנים האחרונות ערכה מדור זה ד"ר ליהיא להט ממכללת ספיר. ליהיא מסיימת את תפקידה כעורכת המדור ופונה לאפיקי פעילות חדשים, ובמקומה נכנס מגיליון זה ד"ר ניסים כהן מאוניברסיטת חיפה. אני מנצל הזדמנות זו להודות לליהיא על העבודה הכבירה שהשקיעה בעריכת המדור, ולברך את ניסים עם הצטרפותו לצוות כתב העת ולמערכת. אנו מודים גם לפרופ' שושנה נוימן ולפרופ' אריה ארנון, שפורשים מחברותם במערכת, על תרומתם.

יונתן אנסון,

עורך ראשי

